

کتابخانه سالتیکوف شچدرین

حسین رفیعی

را ایفا کند.

مجموعه این کتابخانه، در ابتدای تأسیس، در ساختمان دومای روسیه جای گرفت. با اختصاص حق واسپاری نسخه و نیز هدایای مردمی، از جمله کتابخانه ولتر و اسناد مربوط به زندان باستیل و مجموعه‌های دیگری که دیپلماتها به آن افزودند، مجموعه کتابهای چاپی و خطی آن، به سرعت رو به افزایش نهاد. از این رو، به دلیل کمبود جا، به ساختمان اختصاصی کتابخانه،^۱ که واقع در خیابان سادوفیا بود، منتقل شد؛ و در سال ۱۸۱۴م، با نام «کتابخانه عمومی سنت پترزبورگ»، برای استفاده عموم گشایش یافت. مدتی بعد، نام کتابخانه، ابتدا به «کتابخانه عمومی دولتی سنت پترزبورگ» و سپس به «ملی روسیه» تغییر یافت.

پس از انقلاب ۱۹۱۷م در روسیه، و انتقال پایتخت از پترزبورگ به مسکو، در سال ۱۹۱۸م، و افزایش چشمگیر مجموعه‌های کتابخانه لنین، از اهمیت اولیه این کتابخانه تا

کتابخانه دولتی ام. ای. سالتیکوف شچدرین از مهمترین مراکز نگهداری کتاب و دستنوشته‌های اسلامی در جمهوری فدراتیو روسیه است. پس از کتابخانه لنین در مسکو، دومین کتابخانه ملی آن کشور به شمار می‌آید.

موجودی این کتابخانه تا سال ۱۹۹۵ م به این شرح انتشار یافته است:

۲۸۵۰۰۰۰ کتاب چاپی؛ ۳۰۳۵۰۰ نسخه خطی (تعداد نسخه‌های خطی اسلامی: ۳۱۳۸ نسخه؛ ۱۳۶۹ نسخه فارسی، ۱۳۱۲ نسخه عربی، ۴۰۶ نسخه ترکی، پنجاه نسخه کردی و یک نسخه مالایایی)؛ ۲۰۴۰۰۰ صفحه موسیقی؛ ۸۹۰۰۰ نقشه؛ ۲۲۰۰۰ میکروفرم؛ هفت هزار کتاب چاپی نادر.

تاریخچه کتابخانه

در اواخر سلطنت کاترین دوم (و. ۱۷۲۹ - جلد. ۱۷۶۲ - ف. ۱۷۹۶م)، ملقب به کبیر، امپراتور روسیه، به دستور او اقدامات مهمی صورت گرفت و تأسیسات بزرگی به وجود آمد. به سال ۱۷۹۵م، در شهر سنت پترزبورگ^۱ - پایتخت آن روز روسیه - شالوده تأسیس کتابخانه‌ای بزرگ، با نام کتابخانه سلطنتی سنت پترزبورگ، ریخته شد؛ تا بتواند وظایف کتابخانه ملی آن کشور

۱. این شهر به نامهای سنت پترزبورگ؛ سن پترزبورگ؛ پتروگراد (پتروگراد)، و بعد از انقلاب روسیه به لنینگراد، و پس از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی باندکی تغییر به پترزبورگ تغییر نام داده است.

۲. این ساختمان قدمت طولانی دارد و بسیار ارزشمند است. ولی برای مجموعه روزافزون کتابخانه محل مناسبی نیست و کوچک است، لذا هم‌اکنون در نقطه دیگر شهر، ساختمان عظیمی برای کتابخانه در حال احداث است.

فارسی داشته، وقف آستانه شیخ صفی کرده است، که بدین گونه به یغما رفت.

در این باره دورن، فهرستنگار این کتابخانه، در صفحه دوم مقدمه فهرست خود می‌نویسد: بسیاری از این نسخه‌ها از اردبیل آمده و این عبارت در آنها آمده است: «وقف کرد این کتاب را، کلب آستانه علی بن ابی طالب علیه السلام، عباس الصفوی، بر آستانه منوره شاه صفی - علیه الرحمه - که هرکه خواهد بخواند؛ مشروط بر آن که از آستانه بیرون نبرد؛ و هرکه بیرون برد، شریک خون امام حسین - علیه التحیه والسلام - بوده باشد.» این یادداشت، در بیشتر نسخه‌های اهدایی شاه عباس، در سال ۱۰۱۷ق، نگاشته شده است. این نسخه‌ها، مانند نسخه‌های دیگر این آستانه، مَهر «آستانه متبرکه صفیه صفویه» دارد. در این فهرست، نسخه‌های وقف شاه عباس بر آستانه شیخ صفی با حرف «ع» پس از «Ard» (= اردبیل) مشخص شده است.

ب) مجموعه مدرسه احمدیه (مسجد آخالتسیک)

نسخه‌هایی که از مدرسه احمدیه مسجد آخالتسیک (Akhaltzik) آورده شده، نسبت به نسخه‌های اردبیل کم‌ارزشتر است؛ و شمار آن مجموعه به ۲۶۰ نسخه می‌رسد، که چهارده تایی آن فارسی است.

در برگ اول این نسخه‌ها، این عبارت ثبت گردیده است: «قد وقف و سبل ابتغاء لوجه الله تعالی و طلباً لمرضاته، محمود پاشا ابن اسحق لاجل خیرات ابویه، هذا الکتاب... [عنوان کتاب آورده شده است] علی المدرسة المتصلة بالجامعة الشریفة، اللتین بناهما اسحق پاشا - تقبل الله عنهم و غفر لهم و رحمهم - وقفاً صحیحاً شرعياً، بشرط ان لا یباع ولا یوهب ولا یوجر ولا یرجح منها، الا لمصلحة مهمة، فمن بدله بعدما سمعه، فانما اثمه علی الذین یدلونہ. ان الله سمیع علیم.» رمز این نسخه‌ها، در فهرست دورن، «م Bay» (= محمودیگ) است.

حدودی کاسته شد و به کتابخانه ملی شماره ۲ این کشور تنزل یافت. سرانجام از ۲۷ آوریل ۱۹۳۲، به «کتابخانه عمومی دولتی ام. ای. سالتیکوف شچدرین»^۱ تغییر نام داده است و هم‌اکنون به این نام شناخته می‌شود.

مجموعه‌های کتابخانه

نخستین مجموعه‌ای که با آن، این کتابخانه بنیاد نهاده شد، نسخه‌های کتابخانه زالوسکی (Zaluski) بود که در سال ۱۷۹۵م، از کنار نوا (Neva)، پس از تصرف ورشو، به دست آمد، که فاقد فهرست بود. دستخط زالوسکی بر آن کتابها، آنها را از دیگر دست‌نوشته‌های کتابخانه متمایز می‌گرداند. در سال ۱۸۱۳م شمار نسخه‌های اسلامی این کتابخانه ۸۸ نسخه (۴۲ نسخه عربی، ۲۹ نسخه فارسی و هفده نسخه ترکی) بوده است.

در خلال نیمه اول قرن نوزدهم، مجموعه‌های بسیاری به این کتابخانه رسیده است، که این نسخه‌ها یا خریداری شده و یا از طریق اهدا و یا به غنیمت گرفتن آنها در خلال جنگهای مختلف بوده است. مهمترین این تملکات، که در سالهای ۱۸۲۸-۱۸۳۰م بر غنای مجموعه نفیس آن افزوده است، بدین قرارند:

الف) مجموعه نفیس مزار شیخ صفی در اردبیل

یکی از ارزشمندترین تملکات این کتابخانه، که مهمترین تاراج و جابه‌جایی نسخ خطی در کتابخانه‌های ایران به شمار می‌آید، تصرف مجموعه بسیار نفیس مزار شیخ صفی، در جنگهای دوم ایران و روس (۱۲۴۱-۱۲۴۳ق / ۱۸۲۵-۱۸۲۸م) و انتقال بخشی از این مجموعه، با عنوان غنیمت جنگی، به این کتابخانه بوده است.

کنت پل سوچلن (Conte Paul Suchtelen) در ۲۵ ژانویه ۱۸۲۸، که اردبیل را محاصره کرده بود، این مجموعه را به دست آورد؛ و آن را از راه تفلیس، به سنت پترزبورگ فرستاد. امپراتور آن را غنیمت گرفت و به کتابخانه عمومی اهدا کرد. شمار این نسخه‌ها ۱۶۶ جلد بوده است. در میان این مجموعه، نسخ ارزشمندی وجود دارد؛ از جمله: نسخه‌های شاه عباس اول، که در دو نوبت، در سالهای ۱۰۱۷ و ۱۰۲۲ق، آنچه کتاب

۱. میخائیل سالتیکوف (۱۸۲۶-۱۸۸۹م) نویسنده روسی، در اسپاسکونه به سال ۱۸۲۶م زاده شد. وی با نام مستعار «شچدرین»، خالق و مصنف رمانهای اجتماعی است، که در آنها حقایق جانکاهی را تجسم بخشیده است.

ج) مجموعه نفیس کتابخانه سلطنتی ایران

باره ادبیات روسی، اوکراین، روسیه سفید و ۲۵ زبان دیگر اروپایی است. کتابهایی که در این روزگار درباره مارکس، انگلس و لنین نوشته و منتشر شده است، در این مجموعه قرار دارد.

این مجموعه، همان نسخه‌هایی است که خسرو میرزا در پاییز سال ۱۸۲۹م، در سن پترزبورگ، از طرف فتحعلی شاه قاجار، برای امپراتور نیکلای اول، ارمغان آورده است؛ تا همچون خونه‌های گریبایدوف باشد. همه آنها از کتابخانه شخصی پادشاه ایران، و هیجده جلد بوده است. بسیار خوش خط و مصور و آراسته بوده و شاهکار شاعران و مورخان است، که بیشتر آنها در هیچ کتابخانه‌ای همتا نداشته است.

ب) مجموعه اسناد و مطبوعات آزاد روسی

مجموعه مطبوعات آزاد روسی، که در سالهای ۱۸۵۳-۱۹۱۷م در داخل و یا خارج کشور به صورت غیر قانونی چاپ می‌شده است و حدود پانزده هزار جلد را دربر می‌گیرد. همچنین اسناد جالب توجهی در باره تاریخ انقلاب اکتبر، جنگهای داخلی، اسناد لنینگراد در جنگ بزرگ وطن پرستانه، و شامل هیجده هزار جلد کتاب و دیگر مواد کتابخانه‌ای است.

د) مجموعه قرآنهاي شهرهای اسکی سرای و آندری نوپل

نسخه‌های قرآن، که از شهرهای اسکی سرای (Eskiseray) و آندری نوپل (Andrinople) به غنیمت گرفته شده است، در سال ۱۸۳۰م به تملک این کتابخانه درآمده و شمار آن به ۶۶ نسخه می‌رسد، که برخی از آنها آراسته و مزین است.

نفایس کتابخانه

در میان مجموعه گرانبهای کتابخانه، که از مراکز مهم اروپا به شمار می‌آید، آثار منحصر به فرد فراوان است؛ به ویژه مجموعه شرقی و آثار اسلامی، و آثار چاپی نادر و کمیاب و دستنوشته‌های فارسی. شماری از این آثار بدین قرارند:

ه) مجموعه دستنوشته‌های مدرسه بایزید، شهر ارزروم و داغستان

شمارگان این مجموعه ۴۲ نسخه است. این مجموعه در سال ۱۸۲۹م از ترکها خریداری شده و یا به غنیمت گرفته شده است. در میان این مجموعه، نسخه‌های مدرسه بایزید دیده می‌شود. نیز نسخه‌هایی از شهر ارزروم و داغستان به چشم می‌خورد، که نوزده نسخه این مجموعه، فارسی است.

۱. کتابهای چاپی

مجموعه کتابهای چاپی فارسی که قسمت عمده آن نشریات چاپ سنگی قدیمی است؛ و بالغ بر ۱۲۳۰ مجلد است. علاوه بر کتابهای چاپ ایران، هند و عثمانی، شماری نیز چاپ بادکوبه، تاشکند، سنت پترزبورگ و... است. از جمله کتابهای بسیار کمیاب این مجموعه، می‌توان به آثار زکریای قزوینی، تاریخ ناصری و فرهنگ جغرافیایی محمدحسن خان اشاره کرد.

دستاورد جنگ با ایران و عثمانی، ۴۲۰ نسخه است، که

به تملک این کتابخانه درآمده‌اند؛ و در فهرست دوران توصیف شده‌اند.

از دیگر مجموعه‌هایی که در خلال نیمه دوم قرن نوزدهم و اوایل قرن بیستم بدان کتابخانه راه یافته، این دو مجموعه است:

۲. دستنوشته‌های اسلامی

مجموعه نفیس نسخه‌های خطی اسلامی این کتابخانه، یکی از غنی‌ترین مجموعه‌های کتابخانه‌های اروپاست. اما آنچه تاکنون مشخص و فهرست گردیده، بیش از ۳۱۳۸ نسخه است، که در میان این آثار، دستنوشته‌های گرانبها فراوان به چشم می‌خورد. شماری از نسخه‌های قدیمی این کتابخانه بدین شرح است: ترکیب الافلاک، نوشته ثابت بن قره حرانی، که در سال ۳۹۶ق

الف) مجموعه ادبیات کلاسیک روسی

یکی از مجموعه‌های مهم کتابخانه به شمار می‌رود؛ و مشتمل است بر آثار پوشکین، لرمانتوف، گوگل، تورگینف، لئوتولستوی، داستایوسکی، آنتوان چخوف، ما کسیم گورکی، ولادیمیر، مایا کوفسکی و... که بالغ بر نوزده هزار جلد کتاب در

نگارش شده است؛ الاوراق، نوشته صولی، که قسمتی از آن در سال ۵۰۶ق نوشته شده است؛ العلل، نوشته علی بن حسن بن صدقه، که تاریخ کتابت این نسخه ۵۴۱ق است؛ تفسیر ابن عطیة، که فقط سه جلد آن موجود، و نوشته قرن هشتم قمری است؛ تاریخ ولایة مصر، نوشته ابو حنین بن جزار، که ذیلی از ابن ریشه نیز ملحق به آن است، و نوشته قرن هشتم قمری است.

برخی از دست‌نوشته‌های فارسی این کتابخانه، از نفیس‌ترین نوع خود در جهان است. از آن میان، ابتدا به تعدادی از کتابهایی که شاه عباس وقف مزار شیخ صفی کرده است، اشاره می‌شود: نسخه‌ای از تمهیدات عین‌القضاة همدانی، به خط نستعلیق سلطان علی یعقوبی، در شوال ۸۸۴، موقوفه شاه عباس در مورخه ۱۰۱۷ق، به شماره CCLII - ۳۴۶۶، که تصویر آن به شماره ۱۷۶۴ در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران موجود است؛ نسخه‌ای از دیوان سیف اسفرننگ، که سید کمال‌الدین بخاری، در دهم ذوالحجة (بدون تاریخ سال) نوشته است، موقوفه شاه عباس در مورخه ۱۰۱۷ق، به شماره CCCL - ۱۱۱، که تصویر آن به شماره ۸-۱۸۳۵ و ۷-۲۰۱۵ در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران موجود است؛ نسخه‌ای از دیوان عماد فقیه اصفهانی، به خط نستعلیق یحیی بن معین خطاط، که در هفتادسالگی، در محرم ۸۲۰ نوشته است، وقف شاه عباس، بدون تاریخ، به شماره CDVII، که تصویر آن به شماره ۷-۳۷۸۳ در کتابخانه دانشگاه تهران موجود است؛ نسخه‌ای از دیوان مانی، به خط نستعلیق حیدر بن ابراهیم حسینی، در رجب ۹۶۱، موقوفه شاه عباس در مورخه ۱۰۱۷ق، به شماره CDLVIII، که تصویر آن به شماره ۶۰-۱۷۵۹ در کتابخانه دانشگاه تهران موجود است؛ نسخه خطی منظومه گوی و چوگان، به خط نستعلیق شاه طهماسب صفوی حسینی برای قاضی جهان در تبریز، در ۹۳۱ق، موقوفه شاه عباس در مورخه ۱۰۲۲ق، به شماره CDXLI، که تصویر آن به شماره ۱۷۶۱ در کتابخانه دانشگاه تهران موجود است؛ نسخه‌ای از مجموعه شعراء، که ظاهراً نسخه‌ای جعلی از اشعار رودکی است، موقوفه شاه عباس، بدون تاریخ، به شماره ۳۲۳ و نسخه‌ای از مناجات خواجه عبدالله انصاری، به خط نستعلیق محمدحسین تبریزی، موقوفه شاه عباس، بی تاریخ، به شماره CCLVIII، که

تصویر آن به شماره ۱۰۵۱ در کتابخانه دانشگاه تهران موجود است.

برخی دیگر از آثار نفیس این کتابخانه، عبارت‌اند از: نسخه بسیار معروف شاهنامه فردوسی، که در سال ۷۳۳ق کتابت شده است؛ و از لحاظ تاریخ تحریر، پس از نسخه موزه بریتانیا در لندن، قدیمی‌ترین نسخه خطی موجود شاهنامه در دنیاست. همچنین شاهنامه‌ای از قرن دهم قمری با مقدمه بایسنقری در ۸۷۷ صفحه با ۱۹۲ مینیاتور؛ نسخه دیگری نیز به خط نستعلیق، از همان قرن، با پنجاه مینیاتور؛ و نسخه‌ای دیگر با ۱۴۳ مینیاتور، به خط نستعلیق در سال ۱۱۳۸ق؛ خمسه نظامی درویش محمد تقی بامینیاتورهاى مکتب بهزاد، که مکتوب ۸۸۴ق است؛ نسخه منحصر به فرد خلاصه‌الاشعار و زبدة الافکار تقی‌الدین محمد ذکری کاشانی، کتابت سال ۹۳۳ق؛ چندین نسخه روضة الصفا و جیب السیر میرخواند؛ مطلع السعدین عبدالرزاق سمرقندی؛ فردوس التواریخ خسرو بن عبید؛ تاریخ حافظ ابرو؛ تاریخ مغول عبدالله و صاف؛ جامع‌التواریخ رشیدی، به خط سلطان علی مشهدی، خوشنویس نامی قرن دهم قمری؛ سلسله الذهب جامی؛ لیلی و مجنون امیر خسرو دهلوی، با مینیاتورهای بهزاد؛ نسخه منحصر به فرد دیوان نزاری، شاعر اسماعیلی؛ آلبومی از مینیاتورهای بهزاد و مرقعاتی با مینیاتورهای بهزاد و رضا عباسی.

خدمات

این کتابخانه هر روز از ساعت ۹ تا ۲۲، به جز سه‌شنبه‌های آخر هر ماه، به چهار هزار نفر خدمات ارائه می‌دهد. همچنین سالیانه در حدود یازده میلیون کتاب، به رسم امانت، به خوانندگان خود عرضه می‌کند.

کارمندان این مرکز ۱۵۰۰ نفرند، که نیمی از آنها کتابدار هستند. در میان این تعداد، ۳۵ دانشجوی دکترا وجود دارد.

این کتابخانه از روش خاص خود، و نیز از سیستم UDC در طبقه‌بندی مواد کتابخانه‌ای خود سود می‌جوید. به علت مشکلات فهرست‌نویسی و طبقه‌بندی، هنوز نتوانسته‌اند از رایانه استفاده کنند. به نظر اولیای امور و مسئولان کتابخانه، پاره‌ای از

1. Die Bibliothek aus der Scheich - Sefy - Moschee Zu Ardebil, St. Peters burg, 1829.

فهرست ۱۶۶ نسخه خطی پارسی، که از بقعه شیخ صفی در اردبیل آورده شده است.

این فهرست در سال ۱۸۲۹م، به آلمانی، در سنت پترزبورگ و به همت خ. فرهن شارموآ تهیه شده است.

2. Die aus der Ahmed - Moschee Zu Achalzich fÜr Russland gewonnene Orientalische Manuscripten Sammlung, st. Peters burg, 1829.

خلاصه‌ای از مطالب مجموعه نسخه‌های خطی شرقی مسجد احمد در آخالسیک.

تعداد این دستنوشته‌ها ۲۶۰ نسخه است، که گویا چهارده نسخه از آن به زبان فارسی است. این فهرست، به دست خ. فرهن شارموآ، در سال ۱۸۲۹م، در سنت پترزبورگ، به آلمانی، تهیه شده است.

3. Allgemeiner Ueberblick..., St.Peters burg, 1830.

خلاصه‌ای در باره نسخه‌های خطی‌ای که در خلال سالهای ۱۸۱۹-۱۸۲۹م به کتابخانه عمومی دولتی سنت پترزبورگ رسیده است.

این فهرست به دست خ. فرهن شارموآ، به آلمانی، در سنت پترزبورگ، در سال ۱۸۳۰م، تهیه شده است.

4. Die Seiner Kaiserlichen Majestät Von dem regierenden Schah Von persien Verehrten Persischen Pracht werke, st. peter sburg, 1830.

شرحی مختصر در باره هفده نسخه خطی که خسرو میرزا از جانب فتحعلی شاه به نیکلای اول، تزار روسیه، اهدا کرده، که به منزله خونه‌های گریایدوف است.

این فهرست به همت خ. فرهن شارموآ و میرزا جعفر، در سنت پترزبورگ، به سال ۱۸۳۰م، به آلمانی، تهیه شده است.

5. Ueber die in Jahre 1829 aus Bajesid und Erserum für Russland gewonnenen arabischen, persischen und türkischen Manuscripte, st. petersburg, 1830.

این مشکلات عبارت‌اند از:

۱. عدم هماهنگی میان کتابخانه‌های شوروی از نظر طبقه‌بندی؛

۲. عدم تناسب طبقه‌بندی فعلی با سیستم‌های رایج رایانه‌ای؛

۳. عدم هماهنگی کتابخانه‌های شوروی با کتابخانه‌های غربی. گفتنی است که کتابخانه یک مؤسسه تحقیقاتی نیز به شمار می‌آید؛ و در موضوع‌های گوناگون تحقیق می‌کند؛ از جمله: تحقیق در باره اقتصاد در کتابخانه.

همچنین این مرکز به همراه کتابخانه بزرگ لنین در مسکو، به دیگر کتابخانه‌های کشور، در زمینه سیاست‌گذاری‌های کتابخانه‌ای و نحوه تنظیم مجموعه‌های آنان کمک می‌نماید.

فهرست‌های کتابخانه

این کتابخانه، دارای فهرست‌های گوناگونی است که بعضاً در نشریات مختلف آورده شده است، اما نخستین فهرست جامع نسخ خطی اسلامی این کتابخانه به دست دورن، در سال ۱۸۵۲م، به زبان فرانسوی، با همکاری دوازده دانشمند شرق‌شناس روسیه، در سنت پترزبورگ تهیه و منتشر شده است. قبل از این فهرست، پنج فهرست دیگر نیز در خلال سالهای ۱۸۲۹-۱۸۳۰م تهیه و منتشر شده است، که به آنها نیز اشاره خواهد شد.

فهرست‌های قسمتهایی از کتابهای خطی فارسی این کتابخانه، در سالهای پیش از انقلاب ۱۹۱۷م روسیه، به دست اسمیرنوف (V.D.Smirnov) و بعداً به دست برتلس (E.E.Bertels) و بارتولد (V.V.Bartold) به چاپ رسیده است. در باره نسخه‌های مخصوصی از این کتابها نیز فهاری به دست رستم علی‌یف (R.M. Aliev) با عنوان نسخه‌های خطی گلستان سعدی، بانو کوستیکووا (G.I.Kostikova) با عنوان رساله خوشنویسی سلطان علی مشهدی، گوزلیان (L.T. Gyuzelian) و دیاکنوف (M.M. Diakonov) با عنوان میناتورهای ایرانی در نسخه‌های خطی شاهنامه در مجموعه‌های لنینگراد انتشار یافته است.

فهارس منتشر شده این کتابخانه، به ترتیب سال انتشار، بدین

قرارند:

دالگوروکی گردآوری شده است؛ و اکنون در اختیار کتابخانه عمومی سلطنتی است، تألیف ب. دورن، چاپ سنت پترزبورگ، ۱۸۶۰م، به فرانسه. (ر.ک: فهرست شماره ۷).

9. «Die Von der Chanykov'sche jetzt der Kaiserlichen Öffentlichen Bibliothek Zugehörige Sammlung von Morgenländischen Handschriften», By B. Dorn, Bulletin de l'Académie Impériale des Sciences de St-Petersbourg 8, 1865, cols. 245-309 & 1866, cols. 202-231 ; also im: Mélanges Asiatiques 5, 1868, pp. 221-313.

کلکسیون نسخه‌های خطی شرقی که به همت خانیکوف برای کتابخانه عمومی سلطنتی سنت پترزبورگ خریداری شده است، ب. دورن، سنت پترزبورگ، ۱۸۶۵-۱۸۶۶ و ۱۸۶۸م. این فهرست، ابتدا در بولتن فرهنگستان سلطنتی سنت پترزبورگ، در خلال سالهای ۱۸۶۵-۱۸۶۶، به آلمانی، چاپ شده است. سپس در نشریه مطالعات آسیایی، به سال ۱۸۶۸م، منتشر گردیده است. (ر.ک: فهرست شماره ۱۰).

10. Die Sammlung Von morgenländischen Handschriften welche die Kaiserliche Öffentliche Bibliothek Zu St. petersbourg im Jahre 1864 von Hrn. V. Chanykov erworben hat, By B. Dorn, St. Petersburg, 1865, 93PP.

کلکسیون نسخه‌های خطی شرقی، که برای کتابخانه عمومی سلطنتی سنت پترزبورگ، به سال ۱۸۶۴م، به دست خانیکوف خریداری شده است، ب. دورن، سنت پترزبورگ، ۱۸۶۵م، ۹۳ص، به آلمانی. در این فهرست ۲۸ نسخه عربی، پنج نسخه عربی - فارسی، ۱۲۰ نسخه فارسی و هفت نسخه ترکی، که به دست خانیکوف گردآوری شده بود، توصیف شده‌اند.

11. «Über die aus dem Nachlasse des Grafen N. Simonitsch von der Kaiserlichen Öffentlichen Bibliothek erworbenen morgenländischen Handschriften», By B. Dorn, Bulletin de l'Académie Impériale de Sciences de St - peters

فهرست چهل نسخه خطی شرقی، از جمله نوزده نسخه خطی به زبان فارسی، که به سال ۱۸۲۹م در بایزید و ارزروم خریداری شده است.

این فهرست نیز به همت خ. فرهن شارموآ و میرزا جعفر، در سنت پترزبورگ و به سال ۱۸۳۰م، به آلمانی، تهیه شده است.

6. Catalogue des Manuscrits et Xylographes Orientaux de la Bibliothèque Impériale Publique de St. Pétersbourg - urg, By B. Dorn, St. Petersburg, 1852, 44+719 pp.

فهرست نسخه‌های خطی و چاپی شرقی کتابخانه عمومی سلطنتی سنت پترزبورگ، که به دست برنهارد دورن، به فرانسه، در سال ۱۸۵۲م، تهیه شده و چاپ سنت پترزبورگ است. در این فهرست ۲۴۷ نسخه عربی، ۲۴۵ نسخه فارسی و صد نسخه ترکی - تاتاری توصیف شده است.

7. «Über die Vordem Dolgoruky'sche, jetzt der Kaiserlichen Öffentlichen Bibliothek Zugehörige Sammlung Von morgenlän - dischen Handschriften», By B.Dorn, Mélanges Asiatiques 3, 1859, PP. 725 - 734; Also im: Bulletin del'Académieim-périale des Sciences de St. Petersburg 1, 1860, cols. 357 - 364.

در باره مجموعه نسخه‌های خطی دالگوروکی، که اکنون به کتابخانه عمومی سلطنتی تعلق دارد، تألیف ب. دورن، که ابتدا در نشریه مطالعات آسیایی، به سال ۱۸۵۹م، و سپس در بولتن فرهنگستان سلطنتی سنت پترزبورگ، به سال ۱۸۶۰م، آورده شده است؛ و شامل فهرست توصیفی پنج نسخه عربی، یک نسخه چغتایی و ۹۳ نسخه فارسی است، که به دست د. ای. دالگوروکی، در ایران، به آلمانی، گردآوری شده است.

8. Sur la collection des Manuscrits Orientaux rec - ueillis par M.le Prince Dolgorouki et appartenant actuellement à la Bibliothèque Impériale publique, St. petersbourg, 1860.

در باره مجموعه نسخ خطی شرقی که به همت شاهزاده

15. «Leningradska ya rukopis "Zhizneopisania Sheikha Ruz- bihan", By A.M. muginov», Sovetskoe Vostokovedenie 6, Moskva, 1957.

نسخه خطی لنینگراد در باره زندگی شیخ روزبهان، آ.م. موگینوف، این نسخه در نشریه خاورشناسی شوروی، در مسکو، به سال ۱۹۵۷م، به روسی، منتشر شده است.

16. «Sokraščenie "Kanona" Avicenny V Sobranii Arabs- Kich rukopisej Gosudarstvennoj Publičnoj Biblioteki im. M.E. Saltykova - Šcedrina», By P.G. Bulgakov, in: Trudy Gosudarstvennaya ordena Trudovogo Krasnogo Znameni Publichnaya Biblioteka imeni M. E. Saltykova - Shchedrina 2(5), 1957, PP. 21- 38.

نسخه‌های خطی قانون ابن سینا در مجموعه عربی نسخه‌های خطی کتابخانه عمومی دولتی سالتیکوف شچدرین، پ.گ. بولگاکوف، در آثار کتابخانه عمومی دولتی ام. ای. سالتیکوف شچدرین، در لنینگراد، در ۱۹۵۷م، به روسی، چاپ شده است.

17. Stareyshiya rukopisi Stikhov Khafiza, By G.Ga- linova, Moskva, 1959.

قدیمیترین نسخه خطی اشعار حافظ، گ.گالینوا، مسکو، ۱۹۵۹م.

18. Opisanie Kurdskich rukopisei Leningradskikh sob- annii, By M.B. Rudenko, Moscow, 1961, 125 PP.

فهرست نسخه‌های خطی کردی مجموعه‌های شهر لنینگراد، م. ب. رودنکو، مسکو، ۱۹۶۱م، ۱۲۵ص، به روسی. در این فهرست پنجاه نسخه خطی این کتابخانه توصیف شده‌اند.

19. «Arabskie i Persidskie Fiziko - Matematičeskie rukopisi V bibliotekach Sovetskogo Sojuza», By B.A. Rozenfel'd, Fiziko - Matematičeskie nauki V stranch vostoka 1, 1966, PP. 256 - 289.

نسخه‌های خطی عربی و فارسی در باره ریاضیات - فیزیک در کتابخانه‌های روسیه، تألیف ب. آ. روزنفلد، در نشریه

bourg 14, 1870, cols. 33-47; also im: Mélanges Asiatiques 6, 1869- 73, pp. 90 - 110.

در باره نسخه‌های خطی مجموعه گراف سیمونچ در کتابخانه عمومی سلطنتی، تألیف ب. دورن، که ابتدا در بولتن فرهنگستان سلطنتی سنت پترزبورگ، به سال ۱۸۷۰م، و سپس در نشریه مطالعات آسیایی، شماره ۶، مربوط به سالهای ۱۸۶۹-۱۸۷۳م، به آلمانی منتشر شده است. این فهرست شامل ۲۴ نسخه فارسی و سه نسخه عربی مجموعه ن. سیمونچ است.

12. «Četyre Arabskich rukopisi iz Sobranija I. J. Kračkovskogo», By A.E. Šmidt, in: Zapiski Kollegii Vostokovedov pri Aziatskom Muzee Rossiiskoi Akademii Nauk 5, 1930, PP. 763-800.

در باره چهار نسخه خطی عربی در مجموعه کراچکوفسکی، آ.ی. اشمیت، سنت پترزبورگ، ۱۹۳۰م، که در یادداشتهای گروه خاورشناسان وابسته به موزه آسیایی فرهنگستان علوم روسیه، به روسی، چاپ شده است.

13. «Mu'tazilickije rukopisi Gosudarstvennoj Publičnoj Biblioteki V Leningrade», By A. J. Borisov, in: Biblio - grafija Vostoka 8-9, 1935 - 1936, PP. 69 - 95.

نسخه‌های خطی معتزله در کتابخانه عمومی دولتی در لنینگراد، آ.ی. بوریسوف، لنینگراد، ۱۹۳۵-۱۹۳۶م، این فهرست در نشریه کتابشناسی شرقی، به روسی، منتشر شده است.

14. «Rukopisi "Gulistana" Sa'adi Shirazi V Gosudarstvennoj publichnoi Biblioteke im. M.E. Saltykova - Shchedrina», By R. M. Aliev, Trudy Gosudarstvennaya ordena Trud - ovogo krasnogo znameni Publichnaya Biblioteka imeni M. E. Saltykova - Shchedrina 2(5), 1957, PP. 55 - 91.

نسخه‌های خطی گلستان سعدی در کتابخانه عمومی دولتی ام. ای. سالتیکوف شچدرین، تألیف ر. م. علی‌یف، لنینگراد، ۱۹۵۷م، به روسی، در آثار کتابخانه عمومی دولتی ام. ای. سالتیکوف شچدرین به چاپ رسیده است.

Mathematica 2, 1975, PP. 67-73.

یک نسخه خطی قرون وسطایی درباره ریاضی - فیزیک، که از کتابخانه منطقه‌ای کوی بیشف به دست آمده است، تألیف ب. آ. روزنفلد، که در نشریه ریاضیات تاریخی، به سال ۱۹۷۵م، چاپ شده است. این فهرست نسخه انگلیسی فهرست قبلی است.

25. Kolleksiya rukopisei D.I. Dolgorukogo V Gosudarstvennoĭ Publichnoĭ Biblioteke im. M.E. Saltykova - shch - edrina V Leningrade, By G.I. Kostygova, 1975.

26. Persidskie i Tadzhijskie rukopisi Gosudarstvennoĭ Publichnoĭ Biblioteke imeni M.E. Saltykova - Shche - drina: alfavitnyi Katalog, By G.I. Kostygova, Leningrad, 1988, 1989, 2 vols. مجموعه نسخه‌های خطی د. ی. دالگورکی در کتابخانه عمومی دولتی ام. ای. سالتیکوف شچدرین در لنینگراد، گ. ی. کاستیگوا، ۱۹۷۵م.

مشخصات تعدادی از نسخه‌های خطی فارسی مجموعه د. ی. دالگورکی، که به سال ۱۸۵۹م، به همت ب. دورن فهرست شده است.

۲۷. مخطوطات انتقتهای بعثه معهد المخطوطات [العربیة] الی الاتحاد السوفیتی: المكتبة العامة الدولة فی لنینجراد، مجلة معهد المخطوطات العربیة، مج ۲۳، ج ۲، ۱۹۷۷م، ص ۱۳۷-۱۳۸.

۲۸. نسخه‌های خطی در کتابخانه‌های اتحاد جماهیر شوروی: گزارش و فهرست، محمد تقی دانش پزوه، نسخه‌های خطی، تهران، ۱۳۵۸ش / ۱۹۷۹م، ۱۴۷-۹۹/۸ و ۳۸۶/۱۰-۴۰۴. در این دو فهرست، تعداد ۲۸۶ نسخه خطی فارسی معرفی شده است.

نسخه‌های خطی فارسی و تاجیکی کتابخانه عمومی دولتی ام. ای. سالتیکوف شچدرین، گ. ی. کاستیگوا، لنینگراد، ۱۹۸۸-۱۹۸۹م، دو جلد، به روسی.

در این فهرست ۹۵۰ نسخه خطی فارسی و تاجیک این کتابخانه، به ترتیب الفبایی، معرفی شده‌اند.

مطالعات ریاضی - فیزیک در بخش شرقی، ۱۹۶۶م، به روسی.

20. «Obzor Ara bskikh rukopisei "Novoi Serii" Gosud- Arstvennoi publichnoi Biblioteki im. M.E. Saltykova - shchedrina», By A.I. Mikhailova, Vostochnyi Sbornik 3, 1972, PP. 43 - 60.

شرح مجمل نسخه‌های خطی عربی مجموعه نووی سری کتابخانه عمومی دولتی ام. ای. سالتیکوف شچدرین، آ. ی. میخائیلوا، در نشریه مجموعه‌های شرقی، ۱۹۷۲م، به روسی. این فهرست در بردارنده ۳۷ نسخه عربی است.

21. Persidskie i Tadzhijskie rukopisi "Novoi Seriya" Gosu- darstvennoi publichnoi Biblioteki im. M.E. Saltyko- va - shchedrina: alfavitnyi katalog, By G.I. Kostygova, Leningrad, 1973, 25+349 PP.

نسخه‌های خطی فارسی و تاجیک مجموعه نووی سری کتابخانه عمومی دولتی ام. ای. سالتیکوف شچدرین، گ. ی. کاستیگوا، لنینگراد، ۱۹۷۳م، ۲۵+۳۴۹ص، به روسی. در این فهرست ۷۷ نسخه خطی فارسی و تاجیک توصیف شده‌اند.

22. Arabskie rukopisi postupivšie iz Kazani V 1964G., By V. V. Lebedev, Moscow, 1973.

نسخه‌های خطی عربی به دست آمده در قازان، در سال ۱۹۶۴م، و. و. لبدف، مسکو، ۱۹۷۳م، به روسی.

23. Vazhnaya nakhodka po istorii Matematiki, Astronomii i optiki, By B.A. Rozenfel, d' 1974.

درباره یک مجموعه مهم تاریخی درباره ریاضیات، ستاره‌شناسی و نورشناسی، تألیف ب. آ. روزنفلد، ۱۹۷۴م، به روسی.

این مجموعه مهم در بردارنده شانزده رساله خطی عربی در موضوعهای ریاضیات، ستاره‌شناسی و نورشناسی است، که از کتابخانه منطقه‌ای سامارا (کوی بیشف) به دست آمده است.

24. «A medieval physico - Mathematical Manuscript newly discovered in the Kuybyshev Regional Library», By B.A. Rozenfeld' Historia

۱۱. مجلة معهد المخطوطات العربية، قاهره، ۱۳۹۷ق / ۱۹۷۷م، ۱۳۷/۲/۲۳.

۱۲. نسخه‌های خطی، محمد تقی دانش‌پژوه و ایرج افشار، تهران، ۱۳۵۸ش، ۱۷/۷-۱۸؛ ۱/۸؛ ۹۹-۱۵۴؛ ۱۰/۳۸۶-۴۰۴.

۱۳. یادنامه ادیب نیشابوری، «وقفنامه‌ها و تاریخ کتابخانه و کتابداری»، نوش آفرین انصاری، تهران، ۱۹۸۶م، ص ۱۰۰-۱۰۱.

۱۴. دائرة المعارف کتابخانه‌ها و کتابشناسی در اتحاد جماهیر شوروی، کارگروهی، مسکو، ۱۹۸۲م، ص ۶۳-۶۴. (به روسی).

15. Encyclopedia of Library and Information Science, By Allen Kent & Harold Lancour & Jay E. Daily, New York, 1969 & 1979, 2/595 & 26/235.

16. International Directory of Islamic Cultural Institutions, Acar Tanlak & Ahmed Lajimi, Istanbul, 1984, P. 305.

17. Les Bibliothèques, By André Masson & et Denis Pallier, Paris, 1986, PP. 19-37.

18. Libraries, Documentation and Bibliography in the USSR 1917 - 1971, By George Chandler, London & New York, 1972, PP. 53 - 58.

19. Major Libraries of the World, By Colin R. Steele, London & New York, 1976, PP. 372 - 374.

20. The World of Learning, Forty - Third Edition, London, 1993, P. 1257.

21. World Guide to Libraries, Bettina Bartz & Helmut Opitz & Elisabeth Richter, München & New York & London & Paris, 1995, 1/458.

22. World Survey of Islamic Manuscripts, Geoff - rey Roper, London, 1993, 2/689- 694.

۲۹. فهرست نسخه‌های فارسی موجود در کتابخانه عمومی دولتی سالتیکوف شدرین، به اهتمام: گ.ی. کاستیگوا، ترجمه عارف رمضان، قم، ۱۳۷۵ش / ۱۹۹۶م، ۱۹۹ص، به فارسی. این فهرست شامل این نسخه‌هاست: نسخه‌های خطی شرقی اساسی کتابخانه، تا تاریخ ۱۸۵۲م؛ نسخه‌های خطی شرقی خانیکوف که تاریخ ورود آنها به کتابخانه، در سال ۱۸۶۴م بوده است؛ نسخه‌های خطی ای که تاریخ ورود آنها از سال ۱۸۵۲م تا امروز بوده؛ و نسخه‌های خطی کراچکوفسکی مربوط به سالهای ۱۹۷۱-۱۹۷۴م.

۳۰. فهرست نسخ خطی کتابخانه آستانه مقدسه قم، محمد تقی دانش‌پژوه، تهران، بی‌تا، ص ۱۹ (مقدمه).

منابع

۱. تاریخ المکتبات، آلفرد هیسلیل، تعریب شعبان خلیفه، قاهره، ۱۹۹۳م، ص ۱۰۳.

۲. جهان ایران‌شناسی، شجاع‌الدین شفا، تهران، ۱۳۴۸ش، ۹۲۴-۹۱۹/۱.

۳. خزائن الکتب العربیة فی الخافقین، فیلیپ دی طرازی، بیروت، ۱۹۴۷م، ۳۳۱/۱.

۴. راهنمای کتاب، کارگروهی، تهران، ۱۳۳۷ش، ۱۸۶-۱۸۱/۲/۱.

۵. زندگانی کتابت و کتب و کتابخانه، سید سبط الحسن، عکسی، ص ۴۳۴.

۶. فرهنگ فارسی، محمد معین، تهران، ۱۳۵۶ش، ۷۱۲/۵.

۷. فهرست نسخ خطی کتابخانه آستانه مقدسه قم، محمد تقی دانش‌پژوه، بی‌تا، ص ۱۹.

۸. کتابخانه‌ها و مجموعه‌های نسخه‌های عربی در جهان، فؤاد سزگین، ترجمه و تنظیم چنگیز پهلوان، تهران، ۱۳۶۶ش، ص ۲۰۹-۲۰۷.

۹. کتابشناسی فهرستهای نسخه‌های خطی فارسی در کتابخانه‌های دنیا، ایرج افشار، تهران، ۱۳۳۷ش، ص ۷.

۱۰. کتاب و کتابخانه (مجموعه مقالات)، به کوشش غلامرضا فدایی عراقی، تهران، ۱۳۷۵ش، ص ۳۲۷-۳۲۹.